

Türkiye’de Kesişen – Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler. Rasim Özgür Dönmez, Pınar Enneli ve Nezahat Altuntaş (der.), Say Yayınları, İstanbul: 2010, 318 sayfa.

ISBN 978-975-468-863-4

Helga Rittersberger-TILIÇ*

Rasim Özgür Dönmez, Pınar Enneli ve Nezahat Altuntaş’ın editörlüklerini yaptıkları *Türkiye’de Kesişen – Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler* (Say Yayınları, İstanbul: 2010), Türkiye’de dinsel ve etnik kimliklerin birbirleri ile ilişkilerini ve süreçlerini tartışan bir dizi ilginç makaleden oluşuyor. Konu Türkiye ve Türkiye dışında gerek popüler, gerekse de akademik anlamda yoğun olarak tartışılmakta. Kitabın ilk bölümü Türkiye’de Kürt, Alevi ve İslamcı kimliklerin doğuşu ve kutuplaşmasını tartışan yazılardan oluşurken; ikinci bölümde dinsel ve etnik kimliklerin karşılıklı etkileşimleri uluslararası bağlam dikkate alınarak tartışılıyor. Bu bağlamda, Avrupa’nın farklı ülkeleri (Fransa, Almanya ve İngiltere), Avustralya ve İsrail’de yaşayan Türkiyelilerin toplumsal, kültürel ve politik ilişkileri ile yaşadıkları ülkelerde geliştirdikleri farklı stratejilere odaklanılıyor.

Yazarlar, kimliklerin büyük ölçüde tarihsel bağlama da dayanarak, farklı aktörler arasındaki ilişkiler sonucunda toplumsal olarak kuruldukları gerçeğine güçlü bir vurgu yapıyorlar. Kimliklerin doğuştan gelen köklerinin zayıf olduğunu, etnik ve dini kimliklerin temelde karşılıklı ilişki süreçleri sonucunda oluştuğunu belirtiyorlar. Burada önemli olan soru aktörlerin kim olduğudur: Bireysel aktörler mi, ulus devlet mi? Her koşulda belirtmek gerekir ki, farklı aktörlerin elindeki güç büyük ölçüde değişkenlik göstermektedir.

Hızla küreselleşen bir dünyada, nüfus hareketleri ve artan “göçmen” sayıları bu insanların kendi kültürlerini dünyanın değişik bölgelerine taşımalarına yol açmakta. Bu durum da gerek kimlik üzerine tartışmalarda, gerekse de kimliklerin ne ölçüde sabit ve ne ölçüde akışkan oldukları konusunda önemli bir etken olarak dikkate alınmalıdır.

Kitaba katkı sunan tüm yazarlar kimliklerin heterojen ve değişken olduğunu ve belli koşullar altında belli kimliklerin diğerlerinden daha fazla önem kazandığını vurguluyorlar. Bu tartışma, kuşkusuz, kimliklerin oluşum sürecinin farklı aktörlerin, ağların ve ittifakların rol

---

* Yrd. Doç. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara.

oynadığı karşılıklı etkileşimlerin sonucu olduğu savının kabulünü içeriyor. Kimliklerin oluşumundaki bu karşılıklı etkileşim sürecinde, etnisite bir dizi ortak ve paylaşılan değer olarak tanımlanıyor. Bu süreçlerde kendini algılama/anlama belirleyici olsa da, bunun ötesinde diğerlerini, “ötekini” algılama ve ötekiler tarafından algılanma da önemli oluyor.

Rasim Özgür Dönmez kimlik oluşumu tartışmalarını toplumsal hareket kuramlarıyla ilişkilendiriyor. Maddi ve (politik fırsatlar dahil) maddi olmayan kaynakların önemini vurgulayarak, kaynakların harekete geçirilmesi kuramının devreye sokulması gerektiği fikrini destekliyor. Endüstri ötesi toplumlarda yeni toplumsal hareketler basitçe mevcut düzene bir tepki olarak görülmeyip, özgürleşme arayışındaki aktif aktörler olarak görülür. Bu yüzden, kimlik oluşumu, kimlik iddiası ve tanınması politikanın bir parçasıdır. Dönmez’in Alevi, İslamcı ve Kürt milliyetçi hareketleri analizi, bunların her üçünün de sosyoekonomik, politik ve moral alanda kendilerini yeniden kurmaya çalıştıkları sonucuna ulaşıyor. Yazar, her üç hareketin de içsel farklılıklarına işaret ederken, aynı zamanda Alevi harekete kıyasla, Kürt ve İslamcı hareketin içsel farklılıklarını bir çatı altında toplamakta başarılı olduklarını ve bu sayede de finansal, örgütsel ve insan kaynakları devşirme potansiyellerini daha da geliştirdiklerini vurguluyor.

Ekin Burak Arıkan etnik Türk kimliğinin nasıl Sünni İslam kimliğiyle karşılıklı birbirini kurduğunu ve tarih boyunca bu iki kimlik arasındaki bağların nasıl sağ milliyetçi politikaları beslediğini tartışırken, bu durumun en belirgin ifadesinin Türk-İslam Sentezi olduğunu belirtiyor. Oysa Kürt etnik kimliğinin oluşumunda Türk kimliğinin bileşenleri olarak karşımıza çıkan Sünni İslam ile Türk etnik kimliklerinin birleşmesinden farklı bir süreç işlediğini ve İslamcı Kürtler ve laik Kürt milliyetçileri arasında bir kutuplaşma olduğunu belirtiyor. Bu iki farklı Kürt kimliğinin birleşip ortak Kürt kimliğini oluşturmak yerine ayrışması kendini oy verme davranışlarında da ortaya koyuyor.

Şener Aktürk’ün yazısı da Arıkan’ın analizine belli açılardan paralellik göstermektedir. Aktürk, Türkiye’de Kürt kimliğinin siyasallaşmasını tartışırken analizine Max Weber’in etnisite tanımına başvurarak başlıyor ve etnisiteyi öznel kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal bir kategori olarak görüyor. Kimliğin öznel kan-soy-akrabalık algısı üzerine kurulmasında devletin rolünü öne çıkaran analizinde, özellikle Türkiye’deki etnik hareketlerin analizine devletin ve diğer siyasi aktörlerin rolünün dahil

edilmesi gerektiğini vurguluyor. Aktürk, Sunni İslamın Türk etnisitesiyle kurduğu yakın ilişkinin, Kürt kimliğinin siyasallaşmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu vurguluyor.

Ali Yaman etnik Kürt kimliği ile Alevi dinsel kimliği arasındaki ilişki üzerinde dururken, son dönemde ikisinin de gözle görülür ölçüde siyasallaştığını vurguluyor. Alevi kimliğinde gittikçe artan politik farklılaşmanın Aleviliğin “İslam içi” ya da “İslam dışı” şeklinde algılanma ve konumlandırılmasından kaynaklandığını vurguluyor. Yaman, bölgesel ve yerel farklılıklardan kaynaklanan Alevi hetorejenitesine vurgu yaparken, Alevilerin kendilerini “İslam dışı” sayma olasılığına da işaret ediyor. Makale, son derece -ikna edici bir sonuçla, etnik ve dini bölünmelerin Alevi hareketinin sivil toplum içindeki pozisyonunu zayıflatacağı saptamasıyla noktalanıyor.

Çağlar Enneli'nin analizi de son derece ilginç. Enneli Türkiye'deki etnik ve dinsel kimlikler tartışmasına gayrimüslim azınlıkların rolünü de katıyor. Enneli'nin makalesi gösteriyor ki, farklı kimliklerin oluşumu, özellikle de etnik milli kimliğin oluşumu Türkiye'de yaşayan gayrimüslim azınlıkların konumları ve rolleri dikkate alınmadan anlaşılamayacaktır. Enneli, 1942 Varlık Vergisi gibi tarihsel olaylara gönderme yaparak, azınlık politikalarının altında yatan ekonomik motiflere dikkat çekiyor. Makale, bir yandan makro ekonomik politikaların önemine işaret ederken, bir yandan da mikro düzeyde kimliklerin oluşumunu tartışıyor. Baskın Oran'ın objektif – sübjektif kimlik ayrımını kullanan yazar, “bir azınlığın mensubu olarak doğmuş olmak” gibi katı bir kimlik anlayışından uzaklaşma gereğine işaret ediyor, çünkü bu yaklaşım bireysel düzeyde bir kimliğin reddi potansiyelini dışlıyor.

Kitabın ikinci bölümünde, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türkler arasındaki uluslararası ve diasporik ilişkiler ele alınıyor. Vatandaşlığa ilişkin yasal düzenlemelerin ve vatandaşlık anlayışındaki “ius soli”ye (Fransa), ius sanguini”ye (Almanya) ve “çok kültürlülük”e (İngiltere) dayanan farklılıklar makalelerde önemli bir yer tutuyor. Samim Akgönül dinsel kimliklerin dile ve anavatana dayanan kimlikler karşısında nasıl gittikçe artan bir önem kazandığını irdeliyor. Fransa'da “İslami kimlik”in mobilizasyonu, Almanya'ya kıyasla daha az Diyanet İşleri Başkanlığı'nın elindeyken, Süleymancılar bu rolü üstlenmektedir. Bununla birlikte ülkücüler ve Aleviler “İslami kimlik” mobilizasyonunda öne çıktığının altını çizmiştir.

Almanya’da sürdürdüğü ampirik çalışmaların sonuçlarını dikkate sunan *Nezahat Altuntaş*, bir yandan genel olarak İslam’ın artan önemine işaret ederken, öte yandan da “Türk İslam” ve “Batılı/Euro İslam” ayırımı temelinde Türkiye’de kimlik oluşumu tartışmalarına önemli bir boyut kazandırıyor. Yazısında özellikle Almanya’da yaşayan göçmen kadınların kimlik oluşumunda oynadığı rolün altını çiziyor.

Pınar Enneli’nin Londra’daki Türkiyeli göçmenlerin durumunu tartışan makalesi, Kıbrıslı Türkler ya da Alevi Kürtler gibi farklı göçmen grupları tarafından tercih edilen politik ve etnik milliyetçi kimliklerin önemini etnik ve milli kimlik oluşumu analizlerine taşıyarak konunun içine daha iyi girmemizi sağlıyor. Bu katkı önemli, çünkü İngiltere’ye göç eden Alevi Kürt “göçmen”lerin önemli bir kısmı siyasi mülteciler ve kendilerini “etnik” ya da “dini” olarak değil, güçlü bir şekilde “solcu” olarak tanımlıyorlar.

Banu Şenay’ın katkısı ise, Avustralya’da yaşayan Türklerin kimlik oluşumunda Türk devletinin etkisini vurgulaması açısından önemli. T.C. Başkonsoloslugu’nun son derece başarılı e-posta ağı gibi yeni iletişim teknolojisi formlarının bu süreçte devlet kurumları tarafından kullanılarak Türklerin kimlik oluşumunda büyük bir rol oynuyor olması gerçekten ilginç.

Şule Toktaş imzalı son makale de çoklu kimlik oluşumu olanaklarına işaret ediyor. Bunu yaparken, Türkiye’deki Yahudilere ve onların İsrail’e göçüne bakarak, bize onların kendi dini ve etnik kimliklerini nasıl heterojen bir şekilde algıladıklarını gösteriyor.

Yazarlar farklı yapısal koşulları da gözönüne alarak, kimliklerin kurulma süreçlerinde devletin ve diğer aktörlerin rolüne işaret ediyorlar. Belli tarihsel koşullarda “dinsel” ve “etnik” kimliklerin kristalize olma süreç ve mekanizmalarını açıklamaya çalışıyorlar. Dinsel ve etnik kimliklerin çeşitlilik ve özgünlüklerini görmenin önemini vurguluyorlar. Kitap, bu açıdan kimlik tartışmalarına önemli bir katkı niteliğinde.

Ancak bu çalışma her ne kadar kimliklerin akışkanlığı, birbirleri arasındaki süregiden etkileşimi ve kendi içindeki farklı dinamiklere dikkat çekiyor olsa da, yine de eleştirel bir mesafe ile yaklaştıkları sabitleşmiş kimlikleri üretme riskini içermekte. Bunu aşmanın bir yolu, kimlik yerine kimlikleleşme süreçleri (identification) kavramını öne çıkarmak olabilir. Diğer kimlikler ve toplumsal dinamiklerle ilişkiselliği de içeren sürecin kendisine yapılan

vurgu bu sorunu aşmakta katkı sağlayabilir. Ancak bu kavramsal çerçeveye kimliklerin akışkanlığına dair yapılan tartışmalar anlam kazanacaktır. Kitabın başlığındaki “kesişen-çatışan kimlikler” ifadesi bile birbirinin karşısında duran ve sabitleşmiş kimlikler varsayımına işaret etmektedir. Derlemedeki yazılar her ne kadar böylesi bir riskin farkında olsa da, yine de bu noktaya dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede sürecin kendisine ve ilişkiselliğe vurgu yapan toplumsal hareketler literatürü, toplumsal hareketlerin kimlik oluşumlarını sorgulayarak nasıl alternatifler oluşturduğuna dair zengin veriler sunar. Dikkat edilmesi gereken bir ikinci nokta ise, kimlik tartışmaları yürütülürken belli bir kimliğe yapılan vurgunun, o kimliği sömürülen diğer gruplardan yalıtma riskidir. Bu nedenle; Kürt, Alevi, İslamcı gibi kimliklere ve onların heterojen yapısına işaret ederken, sosyo-ekonomik yapılara ve sınıfsal farklılıkları da dikkate almak yararlı olacaktır. Her ne kadar kimlik içi farklılıklar dikkate alınmış olsa da, birkaç yazı dışında kimlik içi sınıfsal ve toplumsal cinsiyete dair ayrışmalar kısıtlı kalmaktadır. Sadece etnik ve dinsel kimliklere odaklanmak, temel ekonomik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin maskelenmesine yol açabilir. Bu noktalara rağmen, bu çalışma çok farklı etnik ve dinsel kimlikleri ele alan ampirik çalışmalara dayanarak Türkiye’de kimlik çalışmaları alanında önemli bir katkı sağlayacaktır.